

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА.
ІСТОРІЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 34:929 Гуляєв

*І. Б. УСЕНКО,
професор*

**СТОРІНКИ НАУКОВОЇ БІОГРАФІЇ ПРОФЕСОРА О. М. ГУЛЯЄВА:
«КИЇВСЬКИЙ» ПЕРІОД 1895–1908 рр.**

Творча спадщина правознавців довоєнної Всеукраїнської Академії наук, яка тривалий час з ідеологічних мотивів була огорнена мороком свідомого забуття, нині заслужено є предметом гордості вітчизняної юридичної науки. Імена вчених повертаються на сторінки довідкових і біографічних видань, а їхні праці – до наукового обігу. Зокрема, вже кілька років триває процес актуалізації наукового доробку академіка ВУАН Олексія Михайловича Гуляєва. Не так давно на сторінках нашого щорічника був оприлюднений нарис про початок творчої біографії вченого, який завершувався викладом подій, пов'язаних із захистом правознавцем 1894 р. дисертації на ступінь доктора римського права і переходом на роботу з Юр'ївського університету до Університету св. Володимира в Києві [1]. У цій публікації ми маємо на меті продовжити висвітлення життєвого та творчого шляху О. М. Гуляєва.

Екстраординарним професором кафедри цивільного права і цивільного процесу Університету св. Володимира молодий (31 рік від роду) доктор римського права став напередодні початку нового 1894/1895 навчального року. Його вступна лекція відбулася 16 вересня 1894 р. [3] і була присвячена проблемі зв'язку російського цивільного права з римським, ніби символізуючи перехід від багаторічних занять римським правом до викладання цивільного права, який відбувся в житті самого професора.

Проте в офіційному розкладі занять університету викладання курсу цивільного права в обсязі 2-х лекційних годин на тиждень у першому семестрі й 3-х годин – в другому семестрі, а також 2-х годин на тиждень практичних занять у кожному семестрі було закріплено за ординарним професором В. Г. Демченком (1831–1914), який вже від 1884 р. викладав на правах заслуженого (фактично, позаштатного) професора. Якою мірою О. М. Гуляєв у цей перехідний рік заступав свого старшого колегу достеменно не відомо. Але, як би там не було, а під кінець навчального року він був обраний одинарним професором цієї кафедри, що було затверджено «височайшим наказом» від 18 травня 1895 р. з одночасним присвоєнням чергового класного чину колезь-

кого радника (на державній службі він рахувався з 12 серпня 1890 р. – часу, коли правознавець прийшов позаштатним приват-доцентом у Дерптський університет). Цей наказ був оголошений «пропозицією» піклувальника Київського навчального округу № 4834 від 23 червня 1895 р. [30, с. 20].

На юридичному факультеті на кінець 1896–1897 навчального року були 3 заслужених ординарних професори: О. В. Романович-Славатинський (декан, кафедра державного права), М. К. Ренненкампф (кафедра енциклопедії права та історії філософії права), В. Г. Демченко (кафедра цивільного права) і 6 ординарних професорів, окрім О. М. Гуляева: М. Ф. Владимирський-Буданов (кафедра історії руського права), О. О. Ейхельман (кафедра міжнародного права), Д. І. Піхно (кафедра політичної економіки та статистики), Л. С. Білогриць-Котляревський (кафедра кримінального права), С. А. Єгіазаров (кафедра державного права, П. О. Соколовський (кафедра римського права). Останній зі згаданих прийшов на факультет одночасно з О. М. Гуляєвим, але вже 1896 р. перевівся до Московського університету. Невдовзі кафедрі римського права обійняв екстраординарний професор доктор римського права В. Ф. фон Зелер. Окрім того, виконуючими посаду екстраординарних професорів служили магістри наук М. П. Яснопольський (кафедра фінансового права), П. О. Лашкар'єв (кафедра церковного права), М. М. Цитович (кафедра поліцейського права, секретар факультету), В. А. Удінцев (кафедра торговельного права). На факультеті були приват-доценти: магістри М. В. Самофалов (кафедра кримінального права) і Є. М. Трубецької (кафедра енциклопедії права та історії філософії права) та магістранти М. М. Ясинський (кафедра історії руського права), І. О. Покровський (кафедра римського права) та В. Я. Железнов (кафедра політичної економіки та статистики). На правах професорських стипендіатів при факультеті було залишено ряд випускників університету, серед них майбутні академіки та професори: О. О. Малиновський, М. І. Палієнко, М. П. Чубинський, М. М. Товстоліс, А. К. Мітюков та ін. [2]

З приходом О. М. Гуляева обсяг викладання цивільного права на факультеті помітно зріс. Як свідчать щорічні «огляди викладання», що друкувалися на початку кожного навчального року в «Университетских известиях» [24, 25, 26 та ін.], в 1895–1908 рр. правознавець мав щороку протягом двох семестрів 6 годин щотижневих лекцій із цивільного права на третьому курсі. В першому семестрі він читав загальну частину курсу і «вотчинні права», а в другому – зобов'язальне, сімейне і спадкове право. Окрім того, він мав кожного семестру 1–2 години практичних занять на третьому й четвертому курсі. На цих практичних заняттях обговорювалися роботи студентів на задані теми та вирішувалися казуси із судової практики.

Зауважимо, що В. Г. Демченко в неофіційному статусі «другого професора кафедри» зосередився на викладанні цивільного процесу, але мав і 1 годину практичних занять щотижня із цивільного права. В окремі роки до проведення практичних занять залучався також член Київської судової палати і активний учасник Київського юридичного товариства при університеті П. О. Ананьєв.

У перший свій повноцінний навчальний рік О. М. Гуляєв запропонував студентам два обов'язкових курси: «Історія джерел римського права після Юстиніана» (1 година на тиждень упродовж осіннього семестру 1895 р.) і «Римський цивільний процес» (1 година на тиждень упродовж весняного семестру 1896 р.), але, схоже, ці спецкурси, орієнтовані на глибоке вивчення латиномовної літератури, не мали успіху в студентів і в подальшому правознавець більше не включав їх до свого розкладу. Втім, іноді йому все ж доводилося повертатися до римського права, підміняючи відсутніх колег. Так, весною 1905 р. він протягом семестру викладав загальну частину курсу системи римського права (4 години на тиждень).

Як викладач О. М. Гуляєв був задіяний 5 днів на тиждень, маючи кожного дня, окрім четверга і неділі, одну вранішню «пару», а також обов'язкові індивідуальні консультації після занять. У середньому в цей час на юридичному факультеті на кожному курсі вчилася близько 200 студентів, з яких однак десь четверта частина не доходила до випускних іспитів.

Своїм студентам він насамперед рекомендував уже майже класичний тоді «Курс цивільного права» К. П. Победоносцева, у якому послідовно відображалися «вотчинні права» (частина 1), сімейні, спадкові й «заповідальні» права (частина 2), договори і зобов'язання (частина 3). Четверте видання цього курсу, загальним обсягом понад 2 000 сторінок, побачило світ 1892 р., а п'яте – 1896 р.

Радив він і популярний «Підручник руського цивільного права» Г. Ф. Шершеневича, перше видання якого вийшло 1894 р. Згодом праця неодноразово перевидувалася (11-е посмертне видання відбулося в 1914–1915 рр.). У 1901–1902 рр. цей же автор опублікував два випуски «Курсу цивільного права», які теж потрапили до списку рекомендованої літератури.

Звертав увагу О. М. Гуляєв і на незавершений «Підручник цивільного права» Є. В. Васильовського, перші два випуски якого побачили світ у 1894 і 1896 рр.

Студентам також пропонувався курс «Руське цивільне право» Д. І. Мейера у новітніх виданнях, які починаючи з 1894 р. (7-е вид.), виходили за загальною редакцією та з доповненнями А. Х. Гольмстема.

До списку була включена й праця К. Н. Анненкова «Система руського цивільного права» в 6 томах, які вийшли впродовж 1894–1905 рр. Загалом О. М. Гуляєв доволі різко критикував цю працю, яка претендувала на теоретичний погляд на цивільне право, в рецензії на перші два її томи. Він слушно звертав увагу на недоліки наукового характеру, притаманні цьому виданню, насамперед нехтування у ньому тими досягненнями цивілістичної науки, які були відображені в новітніх монографічних дослідженнях та кодифікаційних актах. Водночас вчений віддавав належне повноті наведеного в багатотомнику бібліографічного огляду, ретельному згадуванню всіх сенатських роз'яснень тощо. Він, за власними словами, визначав позитив залучення вітчизняного матеріалу, але не спосіб його опрацювання. Саму ж книгу називав «пам'яткою великої старанності» [6].

Свій перелік рекомендованих праць О. М. Гуляєв традиційно завершував виданнями текстів «Законів цивільних» (X тому Зводу Законів) з додатком

рішень Цивільного касаційного департаменту Урядуючого Сенату, підготовлених сенатором і поетом, дослідником українських пісень О. Л. Боровиковським (11 прижиттєвих видань у 1882–1904 рр.) та членом Санкт-Петербурзької судової палати О. К. Гаугером (8 видань у 1893–1913 рр.).

На додаток до суто викладацької праці правознавець брав активну участь в діяльності Київського юридичного товариства при Університеті св. Володимира. За відомостями, викладеними в університетському звіті за 1896 р., він навіть був обраний головою товариства замість В. Г. Демченка [28, с. 8]. Але це головування вочевидь тривало недовго й воно не відображено в жодному з відомих досліджень діяльності цього товариства.

24 серпня 1902 р. імператор затвердив тимчасові правила Міністерства народної освіти про професорські дисциплінарні суди. Такий суд було створено і в Університеті св. Володимира. Його головою було обрано О. М. Гуляєва. Впродовж 1903 р. суду довелося розглянути чотири справи, з них дві – про порушення порядку в приміщенні університету, одна – про сварку між двома студентами в курильній кімнаті й одна – про письмову образу студентом директора університетської клініки. Максимальне покарання, яке застосовувалося до порушників – це видалення з університету до серпня 1905 р. [29, с. 29]. Ймовірно, професор головував у цьому суді ще кілька років, але документальних підтверджень цьому немає. Достовірно відомо, що в 1910–1917 рр., тобто саме після від'їзду О. М. Гуляєва з Києва, головою професорського суду був Т. Д. Флоринський.

Був правознавець обраний і почесним мировим суддею Київського судово-мирового округу, що передбачало, зокрема, залучення його, у разі потреби, до засідань в Київському окружному суді. А 1896 р. правознавець був затверджений на посаді члена Київського окружного суду. Згідно з законодавством Російської імперії суддівську діяльність не можна було поєднувати з іншою працею, але О. М. Гуляєв якимось чином добився для себе виключення з цього правила і продовжував читати лекції та вести практичні заняття в Університеті св. Володимира. Так само, не пориваючи з викладанням, 1903 р. висококваліфікований цивіліст став членом Київської судової палати.

Виконував він і різні разові доручення, зокрема у 1899 р. був членом Комісії для розбору та знищення старих справ архіву Київського губернського правління. До складу цієї комісії входив, до речі, і майбутній академік ВУАН О. І. Левицький.

Цікавим, але малодослідженим питанням є участь професора в діяльності «Особливої наради про потреби сільськогосподарської промисловості» при Державній Раді, що існувала в 1902–1905 рр. Разом з ним тут працювали відомі вчені І. І. Іванюков, О. А. Мануйлов, П. П. Семенов (Тянь-Шанський), Л. І. Петражицький, О. С. Посніков, О. О. Чупров та інші. Як видається, ця практична діяльність була логічно пов'язана з науковими дослідженнями вченого з питань селянського стану і землеволодіння, про які йтиметься трохи згодом. Зокрема, за свідченням М. В. Немитіної, в протоколах наради зафіксовано критичні висловлювання О. М. Гуляєва щодо селянських волосних судів («суд без законів, без матеріального права, без правил процесуальних») [34,

с. 308], які, на нашу думку, дуже подібні до тих положень, які професор відстоював у своїх наукових працях.

На окреме висвітлення заслуговує участь професора в розвитку комерційної освіти. Він був безпосередньо причетним до заснування в Києві 1906 р. вищих комерційних курсів, згодом перетворених у Київський комерційний інститут (ККІ), і кілька років викладав у цьому навчальному закладі. Лекції з цивільного права та цивільного процесу були обов'язковими для слухачів обох відділень (економічного та комерційного) ККІ та викладалися в обсязі відповідно 3-х та 2-х лекційних годин на тиждень протягом двох семестрів. Передбачалися також практичні заняття (2 години на тиждень) для студентів економічного відділення та спеціальних бухгалтерської та товарознавчої груп. Згодом був запроваджений і окремий курс «Основи цивільного права», фактично римське приватне право (читався один семестр 4 години в тиждень), а обсяг лекцій з цивільного права та процесу збільшений відповідно до 6-ти та 4-х годин на тиждень. У проведенні практичних занять від 1908 р. професору допомагав згадуваний раніше П. О. Ананьєв. Докладніше відповідний викладацький доробок О. М. Гуляєва викладено у спеціальному дослідженні Л. В. Міхневич [31].

Після 15 років перебування на державній службі 1 січня 1906 р. професор і суддя О. М. Гуляєв був нагороджений орденом св. Володимира 4 ступеня, що, як видається, дещо виходило за межі звичної нагородної практики на його користь.

Що ж до суто наукових здобутків вченого, то вони визначалася насамперед тодішніми вимогами наукової спільноти до носіїв наукових ступенів (звань). Так, якщо від магістрів наук вимагалось розуміння історичних і догматичних аспектів певної наукової галузі, то від докторів наук очікували вже системного бачення цієї галузі та перспектив її розвитку.

У цьому зв'язку О. М. Гуляєв як цивіліст почав свої наукові пошуки зі з'ясування загального стану російського цивільного законодавства у контексті порушеного саме в той час питання про необхідність створення нового цивільного уложення. Так, відомо що невдовзі після переїзду до Києва вчений зробив дві доповіді в Київському юридичному товаристві на теми «Про завдання кодифікації цивільних законів у Росії» та «До питання про систематичне опрацювання руського цивільного права» [27, с. 42]. Першу з цих доповідей дослідник опублікував під криптонімом «А. Г.» в літературно-політичному журналі «Русский вестник» [3]. Дослідники творчості вченого досі не згадували цю працю, але пряма вказівка на неї із зазначенням автора в переліку праць викладачів Університету св. Володимира за 1896 р. дає змогу розкрити криптонім [28, с. 42].

Аналогічній проблематиці присвячено й промову «Право загальне й місцеве» на урочистих зборах університету 16 січня 1897 р. В ній вчений звертає увагу, що, окрім загальних цивільних законів у X томі Зводу Законів, в Росії діють місцеві закони приєднаних до імперії територій. Йдеться, зокрема, про місцеві закони Великого князівства Фінляндського, Прибалтійських територій, Кавказу, Бессарабії, Царства Польського, а також окремих українських губер-

ній. Виходячи зі стану розвитку тогочасної науки цивільного права, О. М. Гуляєв вважав цілком можливим уніфікацію теоретичних основ цивільного права та утворення єдиного цивільного закону [32]. Проте кодифікацію він розглядав як обережний, неквапливий процес і починати її рекомендував з норм зобов'язального права, які були відносно тотожними на всій території Росії. Запорукою правового прогресу йому видавалася відповідність нових законів вимогам практики [7]. Проекту цивільного уложення він присвятив ще кілька статей [12, 17].

Ідея єдності права стала стрижнем наукових поглядів професора. Саме під цим кутом зору, на нашу думку, слід розглядати його дослідження питань т. зв. селянського права у розвідках «Селянський двір», «Ще раз про селянський двір», «Нова течія у сенатській практиці з селянських справ», «Майбутнє селянського землеволодіння» [10; 11; 14; 19].

Він зробив висновок про необхідність визнати за селянами право власності та поширити на них загальний закон, що усуне їх кастове відокремлення, приведе до позитивних економічних та соціальних наслідків.

Найпопільніше ці його погляди були викладені в розлогому нарисі «Питання приватного права в проектах законоположень про селян», який 1901 р. друкувався в газеті «Киевлянин», а згодом 1904 р. вийшов окремим виданням [18]. Формальним приводом для написання праці було завершення робіт Редакційної комісії при МВС з перегляду законоположень про селян. Комісія підготувала проекти сільських статутів про договори та спадкування, положення про надільні землі та про волосний суд. На думку вченого, Редакційна комісія не спромоглася подолати реакційний дух законів 1861 р. і прийняла за аксіому необхідність збереження станової відособленості селян, невідчужуваності селянських наділів та станового селянського суду. Як наслідок у проектах, напрацьованих комісією, містяться численні неузгодженості. Зокрема, правознавець аналізує суперечності, які виникають у селянському дворі між домовласником і членами його сім'ї, а також суперечності общинного і подвірного володіння. Його критика є фактичним протестом проти соціальної роз'єднаності населення, проти створення для селян окремих законів приватного права і процесу.

До певної міри інтересом вченого до проблем землеволодіння викликані і його праці про т. зв. давність земську. Він дійшов висновку про необхідність скоротити десятирічний строк давності, який руйнує цивільні справи [13; 15].

Правам власника (передусім – землевласника) присвячена цікава доповідь О. М. Гуляєва «Про підстави відповідальності власника за шкоду, завдану його спорудами» [9]. Йдеться про ситуацію, коли побудована власником на своїй землі споруда призводить до негативних змін у структурі ґрунту на сусідніх земельних ділянках. Професор наголошував, що виключність і незалежність права власності не можуть розумітися беззастережно. Вони охороняються лише в тих межах, в яких здійснення права власності не залежить від сторонніх осіб.

Під кутом зору ідеї єдності права написана й праця вченого «Особи польського походження» [20], присвячена деякому послабленню в 1905 р.

попередніх заборон 1865 і 1887 рр. щодо набуття земель в 9 західних губерніях Росії особами польського походження. Він звертає увагу на складність визначення таких осіб на підставі юридичних критеріїв і загалом висловлює обережне (в рамках загальної лояльності до урядового курсу) несхвалення зазначених обмежень.

Кілька праць вченого було присвячено практичним питанням цивільного судочинства. Зокрема, він критикував непослідовність судової практики щодо випадків оскарження письмових актів показаннями свідків. Його особиста позиція полягала в повазі до тексту письмових актів, гарантією достовірності яких є жорсткі вимоги закону до форми цих актів [16]. Дослідник приділив увагу й зустрічному позову [15].

Зауважимо також, що вчений опублікував велику працю про юридичну освіту в Німеччині [8] та рецензію на магістерську дисертацію Л. А. Кассо, майбутнього міністра освіти [5].

Своєрідним підсумком київського періоду творчості вченого став 1907 р. вихід у світ першого видання його навчального курсу з цивільного права, якому судилося стати найвідомішою працею вченого, що витримала чотири перевидання [21]. Підручник включав п'ять основних частин: загальні вчення, речові права, права зобов'язальні, сімейне право, спадкове право. Його особливістю було те, що автор викладав норми чинного тоді цивільного законодавства, доповнював їх відповідними сенатським роз'ясненнями, а далі *de lege ferenda* подавав положення проекту нового цивільного уложення. Таке звернення до ще нечинних норм викликало різку критику Г. Ф. Шершеневича, який вважав, що тим самим студенти перевантажуються відомостями, які не мають ні теоретичного, ні практичного значення. Натомість О. М. Гуляєв схильний був вважати, що сприяє студентам усвідомити, як чинний закон перетворюється в закон майбутній. У цій дискусії наші симпатії на боці автора, а не рецензента. Слід погодитися із сучасною дослідницею С. Є. Морозовою, що методологія та система викладення цього підручника може бути взірцем для підготовки сучасної навчальної літератури з цивільного права [33].

У січні 1909 р. правознавець одержав призначення в Петербург і відмовився від київських посад. Він став товаришем обер-прокурора цивільного касаційного департаменту Урядового Сенату і водночас викладачем Імператорського училища правознавства по кафедрам римського права та цивільного і торговельного права. 12 січня 1909 р. в училищі відбулася його вступна лекція, присвячена проблемам викладання римського права [23], яка стала початком нового етапу творчої біографії О. М. Гуляєва, котрому ми маємо намір присвятити окреме дослідження.

Список використаних джерел

1. Усенко І. Б. Академік Олексій Михайлович Гуляєв: початок творчої біографії / І. Б. Усенко // Правова держава. – Вип. 23. – К., 2012. – С. 7–18.
2. Личный состав Университета св. Владимира. Юридический факультет // Университетские известия [Киев]. – 1897. – Кн. 8 (август). – Ч. I. – С. 7–8, 16.
3. [Гуляев А. М.] О задачах кодификации наших гражданских законов / А. Г. // Русский вестник. – 1896. – № 1. – С. 163–200.

4. Гуляев А. М. Об отношении русского гражданского права к римскому : (Вступ. лекция, чит. 16 сент. 1894 г.) / А. М. Гуляев. – Киев : тип. Имп. Ун-та св. Владимира (В. И. Завадского), 1894. – [2], 16 с. (оттиск из «Университетских известий» за 1894 г.).

5. Гуляев А. М. Рецензия на сочинение Л. Кассо «Преемство наследника в обязательствах наследодателя, представленное для приобретения степени магистра гражданского права» / А. М. Гуляев. – Киев : тип. Имп. Ун-та св. Владимира (В. И. Завадского), 1895. – 9 с.

6. Гуляев А. М. Рец.: Анненков «Система русского гражданского права», Т. 1. 1894 г.; Т. 2. 1895 г. / А. М. Гуляев // Университетские известия [Киев]. – 1896. – Кн. 1. – Отд. Критика и библиография. – С. 1–2.

7. Гуляев А. М. Право общее и местное : Речь, произнес. на торжеств. собр. ун-та 16 янв. 1897 г. / А. М. Гуляев. – Киев : тип. Имп. Ун-та св. Владимира (Н. Т. Корчак-Новицкого), 1897. – 16 с. (оттиск из «Университетских известий» за 1897 г.).

8. Гуляев А. М. Реформа юридического образования в Германии / А. М. Гуляев // Журнал Министерства юстиции (далее – ЖМЮ) – 1897. – № 10 (дек.). – С. 1–50.

9. Гуляев А. М. Об основаниях ответственности собственника за вред, причиняемый его сооружениями : [Докл. чл. О-ва А. М. Гуляева, чит. в собр. Киев. юрид. о-ва 21 нояб. 1898 г. : Прил. к Протоколам собр. Киев. юрид. о-ва за 1898 г.] / А. М. Гуляев. – Киев : тип. Имп. Ун-та св. Владимира (Н. Т. Корчак-Новицкого), 1899. – [2], 13 с. (оттиск из «Университетских известий» за 1899 г.).

10. Гуляев А. М. Крестьянский двор / А. М. Гуляев. – СПб. : тип. Правительствующего сената, 1899. – 49 с. (оттиск из ЖМЮ. – 1899. – № 4).

11. Гуляев А. М. Еще о крестьянском дворе // ЖМЮ. – 1899. – № 8 (октябрь). – С. 132–140.

12. Гуляев А. М. Проект гражданского уложения : [Докл. чл. О-ва А. М. Гуляева, чит. в собр. О-ва 18 сент. 1899 г. : Прил. к Протоколам собр. Киев. юрид. о-ва за 1899 г.] / А. М. Гуляев. – Киев : тип. Имп. Ун-та св. Владимира (Н. Т. Корчак-Новицкого), 1901. – 13 с.

13. Гуляев А. М. Общий срок земской давности / А. М. Гуляев – СПб. : Сенат. тип., 1900. – 88 с. (оттиск из ЖМЮ. – 1900. – № 9–10).

14. Гуляев А. М. Новое течение в Сенатской практике по крестьянским делам / А. М. Гуляев // ЖМЮ. – 1901. – № 5–6 (май–июнь). – С. 189–195.

15. Гуляев А. М. Общий срок земской давности и встречный иск в проекте новой редакции устава гражданского судопроизводства / А. М. Гуляев. – Киев, 1902. – 2, 55 с. (оттиск из «Университетских известий» за 1902 г.).

16. Гуляев А. М. Акты и свидетельские показания в гражданской судебной практике / А. М. Гуляев // ЖМЮ. – 1902. – № 9–10. (ноябрь–декабрь). – С. 74–111.

17. Гуляев А. М. Единство гражданского права и проект гражданского уложения / А. М. Гуляев. – Киев : тип. т-ва И. Н. Кушнерев и К°, 1903. – 143 с. (оттиск из газеты «Киевлянин» за 1903 г.).

18. Гуляев А. М. Вопросы частного права в проектах законоположений о крестьянах / А. М. Гуляев. – Киев : тип. т-ва И. Н. Кушнерев и К°, 1904. – [4], 274 с. (оттиск из газеты «Киевлянин» за 1901 г.).

19. Гуляев А. М. Будущее крестьянского землевладения / А. М. Гуляев. – Киев : тип. т-ва И. Н. Кушнерев и К°, 1905. – 102 с. (оттиск из газеты «Киевлянин» за 1905 г.).

20. Гуляев А. М. «Лица польского происхождения» / А. М. Гуляев // ЖМЮ. – 1905. – № 8 (октябрь). – С. 241–254.

21. Гуляев А. М. Русское гражданское право : Обзор действующего законодательства и Проекта гражданского уложения : Пособие к лекциям проф. Имп. Ун-та св. Владимира А. М. Гуляева. – Киев : тип. Имп. Ун-та св. Владимира (Н. Т. Корчак-Новицкого), 1907. – [2], III, [3], 438 с.

22. Гуляев А. М. Иск о свободе собственности / А. М. Гуляев // ЖМЮ. – 1908. – № 2 (февраль). – С. 102–119.
23. Гуляев А. М. Современные задачи преподавания римского права / А. М. Гуляев // ЖМЮ. – 1909. – № 2. – С. 119–130.
24. Обзорение преподавания в Императорском Университете св. Владимира на 1895–96 учебный год // Университетские известия [Київ]. – 1895. – Кн. 9 (сентябрь). – Часть I. – С. 1–72.
25. Обзорение преподавания в Императорском Университете св. Владимира на 1896–97 учебный год // Университетские известия [Київ]. – 1896. – Кн. 10 (октябрь). – Ч. I. – С. 1–75.
26. Обзорение преподавания в Императорском Университете св. Владимира на 1897–98 учебный год // Университетские известия [Київ]. – 1897. – Кн. 10 (октябрь). – Ч. I. – С. 1–83.
27. Записка о состоянии и деятельности Императорского Университета св. Владимира в 1895 году // Университетские известия [Київ]. – 1896. – Кн. 5 (май). – Ч. I. – С. 1–91.
28. Записка о состоянии и деятельности Императорского Университета св. Владимира в 1896 году // Университетские известия [Київ]. – 1897. – Кн. 7 (июль). – Ч. I. – С. 1–91.
29. Отчет о состоянии и деятельности Императорского Университета св. Владимира в 1903 году // Университетские известия [Київ]. – 1905. – Кн. 7 (июль). – Ч. I. – С. 1–51.
30. Протоколы заседаний Совета Императорского Университета св. Владимира за 1895 г. // Университетские известия [Київ]. – 1897. – Кн. 8 (октябрь). – Ч. I. – С. 1–22.
31. Міхневич Л. В. Олексій Михайлович Гуляев і Київський комерційний інститут / Міхневич Л. В. // Правові відносини: проблеми теорії та практики. Зб. наук. праць. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 15 лист. 2013 р.) / за заг. ред. В. П. Нагребельного, Н. М. Пархоменко, М. М. Шумила. – К. : Ніка-центр, 2013. – С. 19–25.
32. Іванова А. Ю. Співвідношення загальнодержавного та місцевого права (за мотивами статті О. М. Гуляєва) / Іванова А. Ю. // Правові відносини: проблеми теорії та практики. Зб. наук. праць. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 15 лист. 2013 р.) / за заг. ред. В. П. Нагребельного, Н. М. Пархоменко, М. М. Шумила. – К. : Ніка-центр, 2013. – С. 25–31.
33. Морозова С. Є. Значення наукових праць О. М. Гуляєва для сучасних досліджень в цивілістичних галузях права / Морозова С. Є. // Правові відносини: проблеми теорії та практики. Зб. наук. праць. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 15 лист. 2013 р.) / за заг. ред. В. П. Нагребельного, Н. М. Пархоменко, М. М. Шумила. – К. : Ніка-центр, 2013. – С. 31–33.
34. Немытина М. В. Суд в России. вторая половина XIX – начало XX вв. Дис. ... доктора юрид. наук; специальность 12.00.01 / Немытина Марина Викторовна. – М. : Академия управления МВД России, 1999. – 403 с.

Усенко І. Б. Сторінки наукової біографії професора О. М. Гуляєва: «київський» період 1895–1908 рр.

Стаття продовжує попередню працю автора, опубліковану в цьому ж виданні 2012 року. Розглядається черговий етап творчої біографії видатного українського цивіліста професора О. М. Гуляєва.

Досліджуються викладацька, судова і громадська діяльність правознавця, його наукові здобутки періоду 1895–1908 рр. Зроблено висновок про ідею уніфікації цивільного права як стрижневу для тодішньої творчості вченого.

Ключові слова: юридична наука, Всеукраїнська академія наук, Київський університет, цивільне право, О. М. Гуляєв.

Усенко И. Б. Страницы научной биографии профессора А. М. Гуляева: «киевский» период 1895–1908 гг.

Статья продолжает предыдущий труд автора, опубликованный в этом же издании в 2012 году. Рассматривается очередной этап творческой биографии выдающегося украинского цивилиста профессора А. М. Гуляева.

Исследуются преподавательская, судебная и общественная деятельность правоведа, его научные достижения периода 1895–1908 гг. Сделан вывод об идее унификации гражданского права как стержневой для тогдашнего творчества ученого.

Ключевые слова: юридическая наука, Всеукраинская академия наук, Киевский университет, гражданское право, А. М. Гуляев.

Usenko I. B. Pages of the scientific biography of Professor O. M. Gulyayev: «Kyiv» period of 1895–1908.

The article continues the previous work of the author, published in the same publication in 2012. The next stage of creative biography of a prominent Ukrainian legal scholar, Professor O. M. Gulyayev, connected primarily with his work at Kyiv St. Volodymyr University, is reviewed.

The lecturing activity of the lawyer is thoroughly studied, namely the information about the courses that he taught, amount of the workload, and the scientific literature he recommended to the students, is given. Some data about his work at the public office of the head of the Professorial disciplinary tribunal and about the participation at Kyiv legal society that was active on the base of the university is presented.

Attention is drawn to a unique combination of the lawyer's work both at the university and at Kyiv district court, and later – at Kyiv court chamber. The participation of O. M. Gulyayev at the formation of Kyiv Commercial Institute is highlighted.

His scientific achievements of 1895–1908 are analyzed. Namely, the attention is focused at the works dedicated to the challenges of the new codification of civil legislation and to the “peasant question”. It is emphasized that the scientist took a progressive stand, aspired to put an end to the class marginalization of peasants and to the institutions that supported it, namely to volost peasant courts. The conclusion about the idea of unification of civil law as the core idea for this period of the scientist's work was made.

Key words: legal science, All-Ukrainian Academy of Sciences, Kyiv University, civil law, O. M. Gulyayev.

УДК 340.11: 316; 340.12

І. В. МУЗИКА
кандидат юридичних наук

ВПЛИВ ТЕОРЕТИЧНИХ ЗАСАД ЛІБЕРАЛІЗМУ НА СТАНОВЛЕННЯ СОЦІОЛОГІЧНОГО НАПРЯМУ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПРАВОВІЙ ДУМЦІ

Реформація та буржуазні революції в Європі дали поштовх розвитку концепцій лібералізму, в яких, на відміну від середньовіччя, сповідувався культ індивідуальної свободи. Важливим здобутком теоретиків лібералізму